

dr hab. Dorota Pankowska, prof.UMCS
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
w Lublinie
Instytut Pedagogiki

Lublin, 10.06.2024 r.

RECENZJA

poprawionej rozprawy doktorskiej mgr Jasmine Al-Douri na temat *Pokój nauczycielski. Społeczność nauczycieli w świecie rzeczywistym i wirtualnym*, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Tomasza Szkudlarka i promotora pomocniczego dra Grzegorza Stunży

Przedstawiona do zaopiniowania praca doktorska jest poprawioną wersją dysertacji recenzowanej przeze mnie 30.08.2023 r. W poprzedniej opinii zasugerowałam dokonanie korekt, ponieważ niedociągnięcia były na tyle poważne, że nie pozwoliły mi na wyrażenie jednoznacznie pozytywnej konkluzji. Z drugiej strony – doceniając zalety zrealizowanego projektu badawczego i zawartych w tekście analiz (rozdziały VI-VIII) oraz wysiłek Doktorantki – uznałam, że ocena jednoznacznie negatywna byłaby nazbyt surowa i krzywdząca. Cieszę się zatem, że Autorka dokonała istotnych zmian i uzupełnień, które zdecydowanie poprawiły jakość naukową rozprawy, nawet jeśli niektóre moje uwagi nie zostały uwzględnione.

W pierwszej części odniosę się do zarzutów sformułowanych w poprzedniej recenzji oraz do poprawek dokonanych przez panią mgr Jasmine Al-Douri, w drugiej – przedstawię syntetyczną ocenę nowej wersji rozprawy.

Najważniejsze uwagi dotyczyły:

- chaotyczności treści przedstawianych w rozdziałach teoretycznych (II-V),
- niespójności niektórych zagadnień teoretycznych i rzeczywiście uwzględnionego w materiale empirycznym przedmiotu badań,
- niekonsekwencji w realizacji całości projektu badawczego – poddanie analizie jedynie wybranych elementów (przestrzeń fizyczna i symboliczna pokoju nauczycielskiego i jej znaczenie, funkcjonowanie nauczycieli w rzeczywistości wirtualnej), a pominięcie lub niewystarczające odniesienie się do innych – bardzo ważnych dla tematyki pracy (np. interakcji między nauczycielami, rytuałów interakcyjnych),
- braku krytycznej refleksji i świadomości niedostatków w odniesieniu do przeprowadzonych badań,
- błędów merytorycznych i nadmiernej skrótowości w prezentacji treści dotyczących analizy transakcyjnej,

-niedociągnięć warsztatowych związanych np. ze sformułowaniem i kolejnością pytań badawczych, oznaczaniem badanych szkół, błędów w przypisach odnoszących się do tekstów w pracach zbiorowych, a także błędów językowych (interpunkcyjnych i innych).

Korekta dokonana przez Autorkę wyeliminowała największe słabości poprzedniej wersji, jednocześnie poszerzając objętość rozprawy (do 218 stron) i bibliografię.

Po pierwsze, zmianie uległa struktura pracy. Doktorantka słusznie włączyła przegląd literatury do rozdziału I, który stanowi teraz kompleksową prezentację projektu badawczego. Refleksja nad stanem badań w trzech obszarach: „Szkoła – kultura organizacyjna”, „Przestrzeń szkolna – pokój nauczycielski”, „Nauczyciel” z jednej strony jest dodatkowym uzasadnieniem podjęcia tematu (co Autorka wprost podkreśla w zakończeniu rozdziału I), z drugiej – sytuuje przedmiot badań własnych w kontekście dotychczasowej (nie)wiedzy na ten temat. Na uwagę zasługuje również uzupełnienie literatury na temat kultury szkoły, co wzbogaciło treść tego podrozdziału.

Pozostałe rozdziały (II-VII) pisane są w jednolitej konwencji – jako teoretyczno-empiryczne, co pozwala na konsekwentne i zdecydowanie bardziej wyczerpujące przedstawienie poszczególnych wątków tematycznych. Nadaje to narracji wewnętrzną logikę i pozytywnie wpływa na odbiór treści. Nie byłoby to możliwe bez uzupełnienia rozdziałów II-IV (wcześniej III-V) o prezentację i analizę materiału empirycznego, przede wszystkim w postaci zapisów z *Dziennika badacza* - czy to jako opisów obserwowanych sytuacji, czy też jako refleksji autoetnograficznych, opatrzonych stosownymi komentarzami.

Duże znaczenie dla uporządkowania treści miała również czasem zamiana kolejności fragmentów tekstu (szczególnie w rozdziale II), a także modyfikacje w postaci nadania tytułów rozdziałom oraz przeformułowania niektórych tytułów podrozdziałów. W rezultacie nastąpiła zdecydowana poprawa spójności między tytułem a zawartością treściową - na przykład w rozdziale IV zamiast: „Działanie w szkolnej przestrzeni – praktyka edukacyjna” – „Praktyczne poznanie zawodu nauczyciela” (s.85), zamiast: „Kultura nauczycieli” - „Nauczyciel w kulturze szkolnej” (s.88), zamiast: „Skrypt życiowy – spełnienie zawodowe” – „Spełnienie zawodowe autoetnograficzne interpretacje nauczyciela plastyka” (s.107). Tego rodzaju korekty, pozornie drobne, są o tyle ważne, że pokazują „panowanie” Autorki nad treścią oraz świadczą o poważnym traktowaniu czytelników/-czek pracy.

Po drugie, zastosowanie w poszczególnych rozdziałach narracji o charakterze teoretyczno-empirycznym nie tylko logicznie uporządkowało treści, ale również zniwelowało zarzucaną poprzedniej wersji pracy niespójność między niektórymi zagadnieniami teoretycznymi

i materiałem empirycznym. Przyczyniły się do tego wspomniane wcześniej uzupełnienia faktograficzne w rozdziałach II-IV, co pozytywnie wpłynęło na obraz całego projektu badawczego. Mam na myśli przede wszystkim:

- zapisy rozmów Badaczki z nauczycielkami na temat relacji w zespołach przedmiotowych oraz odbiór tych sytuacji przez Doktorantkę (np. s.56-57, 92-98),
- opisy sytuacji i komentarze świadczące o zmianach w sposobie traktowania Autorki przez dyrekcję i nauczycieli w zależności od Jej pozycji w szkole (jako rodzica, rodzica pracującego w Radzie Rodziców, praktykantki) i stopnia awansu zawodowego (np. s.65-66, 72-81),
- autobiograficzne odniesienia do trudności i satysfakcji związanych z rozwojem (awanssem) zawodowym jako nauczycielki plastyki (np. s.108-116).

W niektórych miejscach pojawiły się również próby wiązania różnych wątków teoretycznych – na przykład rytuałów interakcyjnych ze strukturalizacją czasu w ujęciu analizy transakcyjnej (s.50-51) czy odnoszenie własnych doświadczeń do wyników badań Beaty Kunat na temat sytuacji nauczycieli plastyków (r. IV).

Doktorantka uporządkowała kolejność problemów badawczych oraz niektóre z nich przeformułowała, a także doprecyzowała przedmiot i cel badań. Wpłynęło to pozytywnie na klarowność zaprezentowanej w rozdziale I koncepcji badań własnych.

Po trzecie, dzięki ukazaniu trudności w prowadzeniu rozmów z nauczycielkami oraz zamieszczeniu większej liczby fragmentów z *Dziennika badacza* zawierających autorefleksje pojawiające się na różnych etapach realizacji projektu, Doktorantka wyraźniej ukazała proces badawczy i sposób dochodzenia do wiedzy o badanej rzeczywistości. Jest to bardzo ważny aspekt badań jakościowych, świadczący o świadomości metodologicznej i krytycznej refleksji Badaczki.

Dokonane przez Autorkę uzupełnienia i korekty nadały rozprawie nową jakość naukową, a tym samym uczyniły bezprzedmiotowymi najpoważniejsze zarzuty wysuwane przeze mnie wobec poprzedniej wersji pracy. Podsumowanie badań dokonane w *Zakończeniu* (z korzyścią w niektórych fragmentach nieco zmodyfikowane) zyskało zatem uzasadnienie.

Nie oznacza to, że wszystkie niedociągnięcia zostały wyeliminowane. Można bowiem zauważyć nadal pewne niekonsekwencje w logice prezentacji treści (np. fragment na temat komunikacji niewerbalnej na s.117 zupełnie niezwiązany z zawartością podrozdziału, w którym został zamieszczony), a przede wszystkim zagadkową dla mnie kolejność rozdziałów. Dlaczego po rozdziale III „Sacrum – profanum wyjątkowa zamknięta przestrzeń” nie został umieszczony rozdział VII „Zamknięta przestrzeń”, który tematycznie ściśle się z nim wiąże, a przy okazji zawiera treści dotyczące rytuałów przejścia, istotne dla tematyki rozdziału VI „Rytuał w wirtualnym świecie edukacji”?

Nie jestem też do końca usatysfakcjonowana poprawą podrozdziałów dotyczących analizy transakcyjnej (s.42-51). Z jednej strony widzę pozytywną zmianę w odniesieniu do prezentacji strukturalnego i funkcjonalnego modelu stanów Ja, wykorzystania takich pozycji jak *Analiza transakcyjna dzisiaj* Stewarta i Joinesa oraz *Psychopedagogika relacji* Jagieły, uwzględnienia szkolnych kontekstów strukturalizacji czasu, z drugiej – zabrakło, poza ogólnikami (s.43), omówienia istoty i rodzajów transakcji oraz pogłębienia wątku znaków rozpoznania (głasków). Doceniam odniesienie niektórych form strukturalizacji czasu do rytuałów interakcyjnych (s.51), jak również próbę wykorzystania analizy transakcyjnej do interpretowania relacji między nauczycielami w kategoriach strukturalizacji czasu (s.60) czy interakcji Badaczki z nauczycielkami w odniesieniu do stanów Ja (s.58). Jednak to jedyne wzmianki w rozprawie, jakie dostrzegłam, więc nadal uważam, że niepotrzebne było wprowadzanie analizy transakcyjnej jako teoretycznej ramy odniesienia, choć sama teoria jest jak najbardziej użyteczna do analizowania relacji między nauczycielami.

Uważam też, że niektóre wątki zapowiadane w pytaniach badawczych, zwłaszcza dotyczące energii emocjonalnej i uwarunkowań emocjonalności pokoju nauczycielskiego (problem 6) czy innych niż omówione w pracy rytuałów interakcyjnych, nie zostały w pełni rozwinięte w analizach, choć pozwalał na to zgromadzony materiał empiryczny.

Pozostały jeszcze drobne uchybienia warsztatowe, o których pisałam w poprzedniej recenzji, choć niektóre zostały skorygowane (określenie liczby badanych szkół, mniej błędów językowych i interpunkcyjnych).

Wymienione wyżej niedociągnięcia są nieliczne i nie mają większego znaczenia dla ogólnego odbioru pracy, którą mogę ocenić jednoznacznie pozytywnie. Dokonane zmiany pozwoliły w pełni zaistnieć walorom tej rozprawy, które doceniałam już wcześniej:

- sam temat badań, bardzo interesujący i nierozpoznany z uwagi na hermetyczność pokoju nauczycielskiego i – co wykazały badania Doktorantki przedstawione w poprawionej wersji pracy – niechęć nauczycieli do odślania prawdy o relacjach między nimi,
- interdyscyplinarność,
- przeprowadzenie trwających kilka lat badań jakościowych z zastosowaniem rzadko stosowanych w pedagogice metod: obserwacji uczestniczącej półjawnej, autoetnografii i etnografii wizualnej,
- zgromadzenie bogatego materiału empirycznego, zwłaszcza wizualnego, i poddanie go analizie (miejscami wnikliwej) w odniesieniu do kontekstu teoretycznego.

Obecna, uzupełniona wersja pracy jest poprawna merytorycznie i metodologicznie. Autorka konsekwentnie łączy analizy zebranego materiału empirycznego z prezentowanym wcześniej kontekstem teoretycznym. Jest to widoczne we wszystkich rozdziałach rozprawy. Mocną

stronę już pierwotnej wersji dysertacji stanowiły fotografie różnych przestrzeni pokoju nauczycielskiego wraz z wieloaspektową analizą ich symboliki i znaczenia. Liczne opisy sytuacji uzyskane w wyniku obserwacji oraz autorefleksje Doktorantki zapisywane w trakcie prowadzonych badań, o które została wzbogacona niniejsza wersja rozprawy, ukazują fragmenty rzeczywistości szkolnej niedostępne badaczom z zewnątrz. Odsłaniają złożoność szkolnej codzienności i relacji między nauczycielami. Z jednej strony może niepokoić, że wzajemne stosunki nauczycieli w badanych szkołach odbiegają od wzorców dobrej współpracy, a kultura organizacyjna nie sprzyja ani konsolidacji wewnątrzszkolnego środowiska, ani rozwojowi i spełnieniu zawodowemu nauczycieli (przynajmniej nauczycieli plastyki). Z drugiej strony zapisy autoetnograficzne ilustrują potencjał i determinację wielu nauczycieli, którzy mimo niesprzyjających warunków starają się jak najlepiej pracować dla dobra uczniów, uzyskując największą satysfakcję z ich rozwoju i sukcesów.

Komentarze i analizy Autorki, odnoszące się nie tylko do teoretycznych opracowań, ale również do Jej bogatego doświadczenia praktycznego, określają pewne ramy interpretacyjne, ale jednocześnie otwierają możliwości spojrzenia na treści i sensy zawarte w materiale faktycznym z innych perspektyw teoretycznych. W ten sposób rozprawa spełnia ważną funkcję jako praca naukowa – stanowi inspirację do dalszych badań i analiz, zwłaszcza dla pedeutologów, którzy nie mając kontaktu ze szkolną rzeczywistością, skłonni są do normatywnych narracji (jaki nauczyciel „powinien być” i jak ma pracować) bądź idealizowania lub nadmiernej krytyki zawodu i samych nauczycieli. W tym kontekście niniejsza praca ma jeszcze jedną zaletę – ukazuje znaczenie i potrzebę prowadzenia badań jakościowych w pedagogice. Badania ilościowe, z zastosowaniem najbardziej wymyślnych metod statystycznych, będą odzwierciedlały jedynie powierzchowny i często niezbyt prawdziwy, bo oparty jedynie na deklaracjach nauczycieli, obraz rzeczywistości edukacyjnej – nie są w stanie ukazać całej jej złożoności, niejednoznaczności i sprzeczności. Pani mgr Jasmine Al-Douri – przynajmniej w badanym fragmencie stanowiącym przedmiot badań – to unaoczniała.

Mam nadzieję, że sama Autorka – mimo dodatkowej pracy włożonej w korekty – odczuwa satysfakcję z ostatecznego kształtu rozprawy, która przedstawia poprawny opis realizacji oryginalnego projektu badawczego, świadcząc o kompetencjach merytorycznych i metodologicznych Doktorantki.

Dlatego, konkludując, mogę stwierdzić, że:
rozprawa spełnia wymagania sformułowane w *Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* i wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dorota Paulowska